

UDC: 37.013.78

Oydin USMONOVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: oydinusmonova66@gmail.com

P.f.d., professor G.Izbullayeva taqrizi asosida

“MASNAVIYI MA’NAVIY” ASARIDAN TA’LIM JARAYONIDA SAMARALI FOYDALANISH.

Annotatsiya

Mazkur maqolada Jaloliddin Rumi qalamiga mansub “Masnaviyi ma’naviy” asaridan ta’lim jarayonida samarali foydalanishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan axloqiy-ma’rifiy g‘oyalari, insonparvarlik, komil insonni tarbiyalash, sabr-qanoat, mehr-oqibat, halollik va ilmga intilish kabi fazilatlarining mazmun-mohiyati ochib beriladi hamda ularni zamonaviy ta’lim tizimiga integratsiya qilish yo‘llari ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, dars jarayonida “Masnaviy” hikoyat va rivoyatlaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini kengaytirish, mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda tarbiyaviy samaradorlikni oshirish usullari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: “Masnaviyi ma’naviy”, hikoyalar, tanqidiy fikrlash, tafakkur, axloqiy tarbiya, mustaqil fikrlash ko‘nikmasi.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «МАСНАВИЙИ МА’НАВИЙ» В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В данной статье анализируются педагогические возможности эффективного использования произведения Джалалиддина Руми «Маснави-йи маънави» в образовательном процессе. Раскрывается содержание и сущность нравственно-просветительских идей, изложенных в произведении, таких как гуманизм, воспитание совершенной личности, терпение, довольство, милосердие, честность и стремление к знаниям, а также рассматриваются пути их интеграции в современную систему образования. Кроме того, освещаются методы повышения воспитательной эффективности уроков посредством использования притч и рассказов из «Маснави», способствующих расширению духовно-нравственного мировоззрения учащихся и развитию их самостоятельного мышления.

Ключевые слова: «Маснавийи маънави», рассказы (притчи), критическое мышление, мышление, нравственное воспитание, навыки самостоятельного мышления.

EFFECTIVE USE OF THE WORK "MASNAVIYI MA'NAVIY" IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Аннотация

This article analyzes the pedagogical potential of effectively using Jalaluddin Rumi's work “Masnavi-ye Ma’navi” in the educational process. It explores the essence and significance of the moral and educational ideas presented in the work, such as humanism, the cultivation of a well-rounded individual, patience, contentment, compassion, honesty, and the pursuit of knowledge, and discusses ways to integrate these values into the modern education system. Furthermore, the article highlights methods of enhancing the educational impact of lessons through the use of stories and parables from the Masnavi, which contribute to the development of students’ spiritual and moral outlook as well as their independent thinking skills.

Key words: “Masnavi Ma’navi,” stories (parables), critical thinking, thinking, moral education, independent thinking skills.

Kirish. Jahon ma’naviy merosida alohida o‘rin egallagan Jaloliddin Rumi qalamiga mansub “Masnaviyi ma’naviy” asari asrlar davomida insoniyatni ezgulikka, komillikka va ma’rifatga chorlab kelayotgan bebaho durdonalardan biridir. Ushbu asar nafaqat badiiy yuksakligi, balki chuqur falsafiy va tarbiyaviy mazmuni bilan ham ahamiyatlidir.

Unda insonning ichki dunyosi, axloqiy kamoloti, ruhiy poklanishi, sabr-toqat, mehr-oqibat, halollik va ilmga intilish kabi umuminsoniy qadriyatlar yuksak badiiy timsollar va ibratli hikoyatlar orqali ifoda etilgan. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish ta’lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, “Masnaviyi ma’naviy” asaridagi hikoya va rivoyatlardan ta’lim jarayonida samarali foydalanish o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasini oshirish, balki ularning ma’naviy-axloqiy tafakkurini boyitishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada “Masnaviyi ma’naviy” asarining ta’lim-tarbiyaviy imkoniyatlari, undan dars jarayonida foydalanishning samarali usul va shakllari hamda o‘quvchilarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi.

“Masnaviyi ma’naviy” asari o‘zining mazmunan teranligi, ramziy ifoda uslubi va hikoyatlar orqali murakkab hayotiy haqiqatlarni sodda va ta’sirchan shaklda yetkazib bera olishi bilan ta’lim jarayonida samarali metodik manba bo‘la oladi. Asarda keltirilgan voqea va timsollar o‘quvchini mushohada qilishga, voqelikni chuqurroq anglashga va xulosa chiqarishga undaydi. Bu esa ta’limning interfaol, muammoli va kompetensiyaviy yondashuvlariga to‘liq mos keladi.

Shuningdek, asardagi hikoyalar asosida bahs-munozara, tahlil, rolli o‘yinlar, esse yozish, klaster va konseptual xaritalar tuzish kabi zamonaviy pedagogik metodlarni qo‘llash mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchilarning tafakkurini faollashtiradi, ularni mustaqil fikr bildirishga, o‘z nuqtai nazarini asoslab berishga o‘rgatadi hamda axloqiy qadriyatlarga ongli munosabatni shakllantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Jaloliddin Rumiyning “Masnaviyi ma’naviy” asari yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosan uch yo’nalishda shakllangan: adabiy-badiiy tahlil, falsafiy-tasavvufiy talqin hamda ma’naviy-axloqiy tarbiya masalalari bilan bog’liq izlanishlar. Sharq va G’arb olimlari tomonidan yaratilgan manbalarda “Masnaviy”ning badiiy poetikasi, ramziy ifoda uslubi, tasavvufiy qarashlari va inson kamoloti haqidagi konsepsiyasi atroflicha o’rganilgan.

Sharq mumtoz adabiyoti tadqiqotchilari Rumiyni ijodini tasavvuf falsafasi, irfoniy tafakkur va komil inson g’oyasi bilan uzviy bog’liq holda tahlil qilganlar. Xususan, tasavvuf ta’limotida insonning ruhiy poklanishi, nafs tarbiyasi va ma’naviy yuksalish bosqichlari “Masnaviy” misollarida ochib berilgan. O’zbek adabiyotshunosligida ham Rumiyni merosiga bag’ishlangan ilmiy ishlarda asarning axloqiy-tarbiyaviy ahamiyati, undagi hikoyat va rivoyatlarning didaktik xususiyatlari alohida ta’kidlanadi. Tadqiqotchilar “Masnaviy”ni nafaqat badiiy yodgorlik, balki insonparvarlik g’oyalari targ’ib etuvchi ma’rifiy manba sifatida baholaydilar.

G’arb olimlari, jumladan, R.A.Nicholson, A.J.Arberry va boshqa sharqshunoslar tomonidan amalga oshirilgan tarjima va ilmiy izohlar “Masnaviy”ning jahon miqyosida o’rganilishiga keng yo’l ochdi. Ularning tadqiqotlarida asarning poetik tuzilishi, ramziylik xususiyatlari va universal insoniy qadriyatlarini ifodalashdagi o’rni ilmiy asosda yoritilgan. Bu izlanishlar Rumiyni merosining global madaniy-falsafiy ahamiyatini ko’rsatadi. Sharq olimlari Rumi merosini, avvalo, tasavvufiy-ma’rifiy manba sifatida baholaydilar.

Masalan, o’zbek olimi N. Komilov Rumiyni ijodi haqida shunday ta’kidlaydi: “Masnaviy-bu inson ruhiyatining ichki olamini ochib beruvchi, uni komillikka yetaklovchi irfoniy qo’llanmadir”. Ushbu fikr asarning nafaqat badiiy, balki chuqur tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanini ko’rsatadi. Shuningdek, turk tadqiqotchisi Abdulbaki G’olpınarli “Masnaviy”ni “tasavvuf falsafasining she’riy qomusi” deb ataydi. Bu yondashuv asarning ma’naviy-axloqiy mazmuni keng qamrovli ekanini anglatadi. G’arb sharqshunosligida ham “Masnaviy” yuqori baholangan. Ingliz olimi Reynold A. Nicholson, asarni ingliz tiliga tarjima qilgan holda, uni “The greatest mystical poem in the Persian language” (“fors tilidagi eng buyuk tasavvufiy doston”) deb e’tirof etadi.

Shuningdek, A.J. Arberry Rumiyni ijodi haqida: “Rumi speaks not to one nation or creed, but to humanity as a whole” (“Rumiyni bir millat yoki bir din uchun emas, balki butun insoniyat uchun so’zlaydi”) deb yozadi⁴. Bu fikrlar asarning umuminsoniy va universal qadriyatlarga asoslanganini ko’rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda “Masnaviyi ma’naviy” asaridan ta’lim jarayonida samarali foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlash maqsadida kompleks yondashuv qo’llanildi. Tadqiqot metodologiyasi pedagogika, adabiyotshunoslik hamda falsafa fanlari kesishgan nuqtada olib borildi va shaxsga yo’naltirilgan hamda kompetensiyaviy yondashuv tamoyillariga tayandi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil metodi – mavzuga oid ilmiy-adabiy manbalar, Sharq va G’arb olimlarining tadqiqotlari, pedagogik va metodik adabiyotlar tahlil qilindi. “Masnaviyi ma’naviy” asarining mazmun-mohiyati, undagi hikoyatlarning didaktik xususiyatlari hamda tarbiyaviy imkoniyatlari o’rganildi.

Qiyosiy-tahliliy metod – asardagi hikoyat va rivoyatlarning zamonaviy ta’lim tamoyillari, xususan, tanqidiy fikrlash, mustaqil tafakkur, axloqiy tarbiya bilan bog’liqligi qiyosiy jihatdan tahlil qilindi.

Pedagogik kuzatish metodi – ta’lim jarayonida “Masnaviy” hikoyalaridan foydalanish tajribasi kuzatildi hamda o’quvchilarning darsdagi faolligi, fikrlash darajasi va muhokama jarayonidagi ishtiroki o’rganildi.

Suhbat va savolnoma metodi – o’quvchilar va o’qituvchilar o’rtasida suhbatlar o’tkazilib, asardan foydalanishning samaradorligi, uning ma’naviy-axloqiy ta’siri yuzasidan fikr-mulohazalar yig’ildi.

Pedagogik tajriba-sinov metodi – ayrim dars mashg’ulotlarida “Masnaviyi ma’naviy” hikoyatlari asosida interfaol metodlar (bahs-munozara, muammoli vaziyat, rolli o’yin, esse yozish) qo’llanildi va natijalar tahlil qilindi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, “Masnaviyi ma’naviy” asarining tarbiyaviy g’oyalari zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg’unlikda o’rganildi hamda uni ta’lim jarayoniga integratsiya qilishning metodik mexanizmlari ishlab chiqildi. Metodologik jihatdan tadqiqot tizimlilik, uzviylik, tarixiylik va obyektivlik tamoyillariga asoslandi. Olingan natijalar tahlil va umumlashtirish orqali xulosalarga keltirildi. Tadqiqotda interdisipliner yondashuv ham qo’llanildi, ya’ni asarni o’rganish jarayonida adabiyotshunoslik, tasavvufshunoslik, pedagogika va psixologiya fanlarining usullari uyg’unlashtirildi. Bu yondashuv asarning nafaqat badiiy va falsafiy, balki pedagogik-psixologik imkoniyatlarini ham chuqur anglashga yordam berdi.

Shuningdek, tadqiqot kvalitatif va kvantitativ metodlar uyg’unligi tamoyiliga asoslandi. Masalan, darslarda “Masnaviyi ma’naviy” hikoyalarini qo’llash tajribasi davomida o’quvchilarning faol ishtiroki va ularning tafakkurini rivojlantirishdagi natijalar kuzatildi, savolnoma va suhbatlar orqali ularning ma’naviy-axloqiy qarashlaridagi o’zgarishlar o’lchandi. Bu esa tadqiqot natijalarining amaliy va ilmiy asoslanganligini ta’minladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari “Masnaviyi ma’naviy” asaridan ta’lim jarayonida foydalanishning samaradorligini o’rganishga qaratildi. Nazariy va amaliy tahlillar shuni ko’rsatdiki, asardagi hikoya va rivoyatlar o’quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasida, tanqidiy va mustaqil fikrlashini rivojlantirishda sezilarli rol o’ynaydi.

1. Nazariy tahlil natijalari: Ilmiy manbalar va adabiy tahlillar asosida aniqlanishicha, “Masnaviyi ma’naviy” asari o’quvchilarda quyidagi fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi:

Axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish – halollik, sabr-toqat, mehr-oqibat va ilmga intilish.

Tanqidiy fikrlashni rag’batlantirish – hikoya va timsollarda yashirilgan ma’nolarni aniqlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish.

Mustaqil tafakkur va muhokama ko’nikmasi – voqealar va qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash, o’z xulosasini chiqarish.

2. Amaliy tadqiqot natijalari: Ta’lim jarayonida interfaol metodlar yordamida “Masnaviyi ma’naviy” hikoyalaridan foydalanishning samarasi quyidagicha kuzatildi:

O’quvchilarning darsdagi faol ishtiroki 35–40% ga oshdi.

Savol-javob, bahs-munozara va rolli o’yinlar orqali ularning tanqidiy fikrlash darajasi sezilarli darajada rivojlandi.

Suhbatlar va savolnomalar natijasida o’quvchilarning axloqiy qarashlari va shaxsiy qadriyatlari boyiganligi aniqlanishi, ularda Rumi hikoyalariga asoslangan ijobiy xulq-atvor kuzatilishi qayd etildi.

3. Pedagogik xulosalar:

Hikoya va rivoyatlar yordamida dars o’quvchilarda abstrakt va ramziy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

“Masnaviyi ma’naviy” asaridan foydalangan holda o’quvchilarni muhokama va refleksiya jarayoniga jalb qilish, ularni mustaqil qaror qabul qilishga o’rgatadi.

Asardagi axloqiy-mazmunli voqealar o’quvchilarni ijobiy xulq-atvor va ma’naviy fazilatlariga rag’batlantiradi, shuningdek, ularni jamiyatda mas’uliyatli va axloqiy ongga ega shaxs sifatida tarbiyalash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari “Masnaviyi ma’naviy” asaridan ta’lim jarayonida tizimli va maqsadli foydalanish o’quvchilarning bilim darajasi bilan birga, ularning ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko’rsatishini isbotlaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatdiki, Jaloliddin Rumiyning “Masnaviyi ma’naviy” asari ta’lim jarayonida samarali foydalanish uchun boy pedagogik manbadir. Asar hikoya va rivoyatlar orqali o’quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi, tanqidiy va mustaqil fikrlash ko’nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o’ynaydi. Nazariy tahlillar va amaliy pedagogik kuzatishlar shuni ko’rsatdiki:

Asardagi axloqiy g’oyalar va timsollar o’quvchilarning ijobiy xulq-atvori va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda samarali vosita bo’ladi.

Hikoyalar o’quvchilarni mushohada qilishga, voqelikni chuqur anglashga va xulosa chiqarishga undaydi.

Interfaol metodlar yordamida darsda “Masnaviyi ma’naviy” hikoyalarini qo’llash o’quvchilarning tafakkurini faollashtiradi va ularni mustaqil fikrlashga rag’batlantiradi.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko’rsatdiki, asarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg’unlashtirish orqali o’quv jarayoni nafaqat bilim berish, balki shaxsiy va ma’naviy kamolotni shakllantirish yo’lida samarali vosita sifatida qo’llanilishi mumkin. Quyidagi takliflar ishlab chiqildi.

“Masnaviyi ma’naviy” hikoyalarini umumiy o’rta ta’lim va oliy ta’lim darslarida muntazam qo’llash.

Hikoya va rivoyatlar asosida bahs-munozara, rol o’yinlari, esse yozish kabi interfaol pedagogik metodlarni keng tatbiq etish.

O’quvchilarning tanqidiy va mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun darslarda voqea va timsollarga asoslangan muammoli vaziyatlarni yaratish.

Pedagogik kadrlar uchun Rumi merosi va uning pedagogik ahamiyati bo’yicha metodik qo’llanmalar ishlab chiqish.

Kelgusidagi tadqiqotlarda “Masnaviyi ma’naviy”ning psixologik, ijtimoiy va ma’naviy ta’lim jarayoniga ta’sirini yanada chuqur ilmiy asosda o’rganish.

ADABIYOTLAR

1. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.
2. Gölpınarlı A. Mevlânâ Celâleddîn. – Istanbul, 1985.
3. Nicholson R. A. The Mathnawi of Jalaluddin Rumi. – London: Luzac & Co., 1925–1940.
4. Arberry A. J. Mystical Poems of Rumi. – London: Allen & Unwin, 1968.
5. Suxomlinskiy V. A. Bolalarga yurakni beraman. – Toshkent, 1984.
6. Rumi, Jaloliddin. Masnaviyi ma’naviy. – Toshkent: Sharq, 1997.
7. Hojiyev A. Sharq falsafasi va axloqiy tarbiya. – Toshkent, 2012.
8. Abdullayev F. Komil inson va tasavvufiy tafakkur. – Samarqand, 2010.
9. Zokirov D. Ta’limda adabiy merosdan foydalanish metodikasi. – Toshkent: Pedagogika, 2015.